КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Дипломна робота

бакалавра

з теми:

«МЕТОДИЧНА СКЛАДОВА ВИВЧЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914-1917) В ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ»

Виконав:
студент групи IstP1-B22z
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
за ОПП Середня освіта (Історія та правознавство)
заочної форми навчання
Андрій СКОРИКОВ

Науковий керівник:
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії України
Віталій СТЕПАНКОВ

Рецензент:
_____
_____

Кам'янець-Подільський – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ 6

1.1. Історіографія проблеми 6

1.2. Джерельна база дослідження 11

1.3. Методологічні засади роботи 13

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ ЗМІСТ БОЙОВИХ ДІЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 16

2.1. Україна в планах ворогуючих сторін напередодні протистояння. Співвідношення сил в районі Південно-Західного фронту 16

2.2. Воєнна кампанія 1914 р. на українських землях. Галицька битва 20

2.3. Бойові дії у 1915-1917 рр. Брусиловський прорив 23

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ БОЙОВИХ 1914-1917 РР. В ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ 31

3.1. Місце теми у чинних навчальних програмах та сучасних шкільних підручниках 31

3.2. Основні підходи до викладання теми в закладах освіти 37

3.3. Інтерактивні методи вивчення та розробка дидактичних матеріалів 41

ВИСНОВКИ 47

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ 50

ВСТУП

Актуальність дослідження. Перша світова війна (1914–1918 рр.) стала однією з наймасштабніших подій світової історії XX століття, що суттєво вплинула на політичний, соціально-економічний та культурний розвиток багатьох народів. Українські землі опинилися в епіцентрі воєнного протистояння між Російською та Австро-Угорською імперіями, ставши ареною масштабних бойових дій. Саме на території України відбулися такі важливі військові операції, як Галицька битва, Карпатська операція, Горлицький прорив та Брусиловський наступ, які мали значний вплив на перебіг війни на Східному фронті.

Вивчення подій Першої світової війни в закладах загальної середньої освіти має важливе значення для формування історичної свідомості учнів, розвитку критичного мислення, усвідомлення місця України у світових історичних процесах та виховання патріотизму. Особливого значення набуває висвітлення бойових дій на українських землях, оскільки вони безпосередньо вплинули на подальший розвиток українського національного руху, революційні події 1917–1921 рр. та процес державотворення.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення методики викладання історії України в умовах модернізації освітнього процесу, впровадження компетентнісного підходу та використання сучасних педагогічних технологій. Аналіз змісту навчальних програм і підручників свідчить про те, що питання бойових дій на території України в роки Першої світової війни потребують більш ґрунтовного методичного забезпечення та пошуку ефективних форм і методів навчання.

Об’єктом дослідження є процес вивчення історії Першої світової війни в закладах загальної середньої освіти.

Предметом дослідження є методична складова вивчення бойових дій на території України в період Першої світової війни (1914–1917 рр.) у шкільному курсі історії України.

Метою роботи є дослідження особливостей висвітлення бойових дій на території України в роки Першої світової війни та розробка методичних рекомендацій щодо їх ефективного вивчення в закладах загальної середньої освіти.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

- Проаналізувати історіографію та джерельну базу дослідження бойових дій на території України в роки Першої світової війни.
- Розкрити воєнно-політичні плани воюючих держав щодо українських земель напередодні війни.
- Охарактеризувати основні військові операції, що відбувалися на території України у 1914–1917 рр.
- Дослідити відображення зазначеної теми в чинних навчальних програмах і підручниках з історії України.
- Визначити ефективні методи, прийоми та форми організації навчальної діяльності учнів під час вивчення теми.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від 1914 до 1917 року – час активних бойових дій Першої світової війни на території України. Нижня межа пов’язана з початком війни та розгортанням воєнних операцій на українських землях у серпні 1914 р., зокрема Галицької битви. Верхня межа визначається 1917 р., коли внаслідок Лютневої та Жовтневої революцій у Росії відбулися кардинальні політичні зміни, що призвели до припинення активних бойових дій на більшості українських територій та започаткували новий етап українського державотворення. Водночас у методичному аспекті дослідження враховуються сучасні підходи до викладання цієї теми в закладах загальної середньої освіти.

Територіальні межі дослідження охоплюють українські землі, які в роки Першої світової війни входили до складу Російської та Австро-

Угорської імперій і стали ареною масштабних воєнних дій. Передусім це території Східної Галичини, Буковини, Волині, Поділля та Закарпаття, де відбувалися Галицька битва, Карпатська операція, Горлицький прорив, Брусиловський прорив та інші військові кампанії. У методичному вимірі територіальні межі дослідження поширюються на систему закладів загальної середньої освіти України, у яких здійснюється вивчення зазначеної тематики в курсі історії України.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, наукової об'єктивності, системності та комплексності. У роботі використано загальнонаукові та спеціально-історичні методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, історико-хронологічний, історико-порівняльний та проблемно-тематичний методи.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його результатів у процесі викладання історії України в закладах загальної середньої освіти. Розроблені методичні рекомендації, дидактичні матеріали, практичні завдання та форми організації навчальної діяльності можуть бути використані вчителями історії під час підготовки та проведення уроків з теми «Україна в роки Першої світової війни». Матеріали дослідження сприятимуть удосконаленню методики викладання воєнно-історичних тем, підвищенню пізнавальної активності учнів, формуванню історичної компетентності, критичного мислення та навичок роботи з історичними джерелами. Окремі положення роботи можуть бути використані під час підготовки факультативних занять, історичних гуртків, учнівських дослідницьких проєктів, а також у процесі професійної підготовки майбутніх учителів історії.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

1.1. Історіографія проблеми

Історіографія дослідження охоплює дві взаємопов'язані групи праць: історичні дослідження, присвячені подіям Першої світової війни на українських землях, та науково-методичні праці, що розкривають особливості викладання історії України в закладах загальної середньої освіти.

Проблематика бойових дій на території України в роки Першої світової війни посідає важливе місце в українській історичній науці. Її дослідження охоплює широкий спектр питань: від аналізу воєнно-стратегічних операцій та діяльності військових формувань до вивчення впливу війни на суспільно-політичний розвиток українських земель. Історіографія теми представлена як фундаментальними узагальнюючими працями, так і спеціальними дослідженнями окремих військових кампаній, фронтів і регіонів.

Однією з перших узагальнюючих праць, що розглядали військову історію України, стало дослідження авторського колективу під редакцією І. Крип'якевича. У праці «Історія українського війська» значну увагу приділено участі українців у військових формуваннях Австро-Угорщини та Російської імперії, а також діяльності легіону Українських січових стрільців [31]. Хоча робота має переважно військово-історичний характер, вона заклала основу для подальших досліджень воєнних процесів на українських землях.

Важливим етапом розвитку сучасної історіографії стала поява праць, присвячених безпосередньо Першій світовій війні. Серед них варто відзначити дослідження В. Бережинського, який комплексно висвітлив

становище українських земель у роки війни, охарактеризував основні воєнні операції, особливості окупаційної політики та наслідки бойових дій для населення [14]. Значний внесок у дослідження теми зробила колективна праця «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна», укладена О. Реєнтом. У ній представлено широкий аналіз військових кампаній на українських землях, міжнародного становища України, діяльності політичних організацій та впливу війни на суспільство [16].

Вагоме місце в історіографії займають праці, присвячені загальноєвропейському контексту війни. Так, С. Віднянський розглядає Першу світову війну як прояв глибокої кризи європейської цивілізації та аналізує її вплив на народи Центрально-Східної Європи, зокрема українців [17]. Дослідник наголошує на тому, що українські землі стали одним із головних театрів воєнних дій на Східному фронті.

Особливу групу становлять праці, присвячені безпосередньому аналізу бойових операцій. В. Волковинський детально дослідив перебіг військових дій на українських землях у 1914–1917 рр., зосередивши увагу на Галицькій битві, Горлицькому прориві, Брусиловському наступі та інших ключових подіях війни [20]. Автор показав значення української території як стратегічного плацдарму у протистоянні Російської та Австро-Угорської імперій.

Окремий напрям історіографії становлять регіональні дослідження. Так, О. Дем’янюк вивчав бойові дії на території Волині та Волинського Полісся, аналізував особливості функціонування фронту в регіоні та перебіг військових операцій у 1915–1916 рр. [25; 26; 27]. Значення цих праць полягає в деталізації подій, які не завжди знаходять належне висвітлення в загальноісторичних дослідженнях.

Проблеми воєнних дій на Правобережній Україні досліджував П. Кліщинський. У своїх роботах він розглянув перебіг військових операцій у серпні 1914 р. та проаналізував наслідки Луцького (Брусиловського) прориву 1916 р. для подальшого розвитку воєнної кампанії [32; 33]. Дослідник

підкреслює значення цих подій як одних із найуспішніших операцій російської армії в роки війни.

Важливим об'єктом історичних досліджень є діяльність Південно-Західного фронту, що розміщувався на території України. Цю проблему висвітлено у працях А. Кравця та О. Казмірчука [35], а також Ф. Свириденка [52]. Автори аналізують структуру фронту, особливості його військових операцій та роль у стратегічних планах воюючих сторін.

Значний інтерес істориків викликає Брусиловський прорив 1916 р. Його військово-політичні наслідки досліджували А. Кравець [34], О. Дем'янюк [25], П. Кліщинський [33], а також автори сучасних публікацій, присвячених геополітичному значенню цієї операції для України [15]. У працях підкреслюється, що Брусиловський наступ став однією з найуспішніших операцій Антанти та істотно вплинув на подальший перебіг війни.

В окремий напрям можна виділити дослідження історії Українських січових стрільців. М. Лазарович та Н. Лазарович розкрили особливості діяльності УСС у фронтових умовах 1914–1915 рр. [37]. Є. Папенко аналізував питання політичної та національної мотивації стрілецтва, розглядаючи легіон як важливий чинник українського національного руху [44].

Вагоме місце в історіографії займають праці, присвячені суспільно-політичним аспектам війни. Монографія В. Головченка та В. Солдатенка розглядає українське питання в контексті міжнародних відносин та політики воюючих держав щодо українських земель [22]. Значний інтерес становить також праця І. Кулінича, у якій досліджуються плани Німеччини стосовно України напередодні війни [36].

Регіональні аспекти війни висвітлено у працях А. Науменка, присвячених бойовим діям на Поділлі та Буковині [43], а також І. Патера, який досліджував російську окупацію Перемишля і Перемишльщини у 1915

р. [45]. Ці роботи дають змогу простежити вплив війни на окремі українські регіони та місцеве населення.

Отже, історіографія бойових дій на території України в роки Першої світової війни є достатньо розгалуженою та охоплює військові, політичні, соціальні й регіональні аспекти проблеми. Водночас більшість досліджень зосереджена на реконструкції воєнних подій, тоді як питання інтеграції новітніх історичних напрацювань у шкільний курс історії та методики їх викладання потребують подальшого наукового опрацювання. Це зумовлює актуальність досліджень, спрямованих на поєднання історіографічних здобутків із сучасними освітніми практиками.

Другий блок історіографії складають праці, присвячені методиці навчання історії та змісту шкільної історичної освіти. Сучасні тенденції реформування історичної освіти висвітлено у роботах І. Безени та І. Карпаня [12], І. Безени [13], Н. Гупан [23], Н. Яковенко [61]. Дослідники аналізують зміни у змісті історичної освіти, проблеми створення сучасних підручників, формування історичного мислення та розвиток компетентностей учнів.

Значний внесок у розробку компетентнісного підходу до навчання історії зробили О. Пометун, Н. Гупан та В. Власов [49], а також О. І. Якимчук [60]. У своїх працях вони обґрунтовують необхідність переходу від репродуктивного засвоєння фактів до формування в учнів умінь аналізувати історичні джерела, критично мислити та застосовувати історичні знання у практичній діяльності.

Важливе значення для дослідження мають праці, присвячені аналізу шкільних програм і підручників з історії України. Зокрема, проблему відображення Першої світової війни у шкільній освіті досліджували О. Дудко [28] та О. Желіба [29]. Науковці розглядають особливості подання матеріалу про війну в навчальній літературі, визначають змістові акценти та проблеми висвітлення подій на українських землях.

Безпосереднім джерелом для аналізу сучасного навчального контенту виступають чинні підручники з історії України для 10 класу авторів В.

Власова і С. Кульчицького [18], О. Гісема та О. Мартинюка [21], Г. Хлібовської, М. Крижановської та О. Наумчук [57]. Їх аналіз дозволяє визначити рівень висвітлення бойових дій на території України та ефективність методичного апарату для формування історичних компетентностей учнів.

Окремий напрям сучасних методичних досліджень пов'язаний із використанням інноваційних технологій навчання. Застосування мультимедійних засобів у викладанні історії розглядають К. Золотарьова [30], А. О. Ягупова та Л. В. Яновська [59], Т. П. Соколовська [53]. Методичні аспекти використання мультимедійних презентацій та цифрових ресурсів висвітлюються також у спеціалізованих рекомендаціях і методичних матеріалах [40; 41].

Проблему використання історичних джерел як засобу формування критичного мислення учнів досліджують О. Пометун [48], П. Мороз та І. Мороз [42]. Значний інтерес становлять також роботи Л. Гуцало та О. Горпинич [24], які пропонують застосовувати карикатури, меми та інші візуальні джерела під час вивчення подій Першої світової війни.

Останніми роками дослідники дедалі більше звертаються до проблем історичної пам'яті та висвітлення Першої світової війни в освітньому просторі. О. Дудко проаналізував представлення війни у шкільних підручниках з історії України [28]. Питання відображення подій війни в навчальних програмах розглянув О. Желіба [29]. Важливе значення для розуміння сучасних підходів до вивчення теми мають також праці Н. Гупан [23], І. Безени та І. Карпань [12], які досліджують трансформацію змісту історичної освіти та особливості формування сучасного історичного наративу.

Таким чином, історіографія теми представлена значною кількістю історичних і педагогічних досліджень. Водночас аналіз наукової літератури свідчить, що проблема методичного забезпечення вивчення бойових дій на території України в роки Першої світової війни у закладах загальної

середньої освіти ще не стала предметом комплексного спеціального дослідження. Недостатньо розробленими залишаються питання поєднання сучасних історичних досліджень із компетентнісно орієнтованими методиками навчання, використання цифрових технологій, історичних джерел та інтерактивних форм роботи під час вивчення зазначеної теми. Саме це зумовлює актуальність подальшого дослідження даної проблематики.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна база дослідження є різноплановою та охоплює як історичні джерела, що висвітлюють безпосередній перебіг бойових дій на території України у 1914–1917 рр., так і нормативно-освітні документи, які визначають зміст і методику викладання цієї теми в закладах загальної середньої освіти. За своїм характером використані джерела можна поділити на кілька основних груп.

Перша група – джерела особового походження. Важливе місце займають спогади безпосередніх учасників подій. Насамперед це мемуари командувача Південно-Західного фронту А. Брусилова «Мои воспоминания» [1]. У праці містяться відомості про підготовку та проведення Брусиловського прориву, оцінки військово-політичної ситуації на Східному фронті, характеристика діяльності російського військового командування. Джерело дозволяє розкрити особливості воєнних операцій через призму особистого сприйняття їх учасника та є цінним для створення навчальних матеріалів із використанням історичних свідчень.

Друга група – документальні збірники та архівні матеріали. Особливу цінність становлять збірники документів, що містять офіційні матеріали воєнного часу. До них належить видання «Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна: мовою документів і свідчень» [9], у якому опубліковано урядові документи, військові накази, листування, спогади очевидців та статистичні

матеріали. Джерело дає можливість простежити перебіг бойових дій на українських землях, політику воюючих держав та становище населення в умовах війни.

Важливими є також регіональні документальні збірники. Зокрема, видання «Буковина в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Документи» [2] містить значний масив архівних матеріалів щодо воєнних дій, окупаційної політики та повсякденного життя населення Буковини. Доповнює його збірник документів і матеріалів «Бажаємо до України. Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.)» [5], який висвітлює суспільно-політичні процеси в регіоні під впливом війни.

До цієї ж групи належить монографія Л. Жванко, що містить значний комплекс документів щодо проблеми біженства в Україні в роки Першої світової війни [7]. Матеріали праці дозволяють дослідити гуманітарні наслідки війни та розширити традиційне розуміння воєнної історії через аналіз соціальних процесів.

До третьої групи відносимо візуальні джерела, які мають важливе значення для методики викладання історії. До них належить збірка «Світова війна у поштових листівках» [11], яка містить значний ілюстративний матеріал доби Першої світової війни. Поштові листівки відображають воєнну пропаганду, настрої суспільства та особливості сприйняття війни сучасниками. Використання таких джерел сприяє розвитку в учнів умінь аналізувати історичну інформацію та формувати критичне мислення.

Четверта група – нормативно-правові та програмні документи у сфері освіти. Насамперед це Державний стандарт базової середньої освіти [4] та Постанова Кабінету Міністрів України «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» [10], які визначають компетентнісні засади історичної освіти та вимоги до результатів навчання учнів. Важливими джерелами є також чинні навчальні програми з історії України та всесвітньої історії для закладів загальної середньої освіти [3; 8]. Саме вони визначають місце теми Першої світової війни в шкільному курсі

історії, перелік обов’язкових для вивчення подій, понять і персоналій, а також орієнтують учителя на формування історичних і громадянських компетентностей учнів.

Окрему, п’яту групу, становлять наукові розвідки та матеріали конференцій, які можуть використовуватися як додаткові джерела для поглиблення змісту навчання. Зокрема, праця С. Гальченка присвячена аналізу планів держав Антанти та Троїстого союзу щодо України напередодні війни [6]. Вона дозволяє розкрити геополітичні передумови воєнних дій на українських землях та місце українського питання в міжнародній політиці початку ХХ ст.

Отже, джерельна база дослідження є достатньо репрезентативною та комплексною. Вона поєднує джерела особового походження, документальні збірники, візуальні матеріали, нормативно-правові акти та освітні програми. Така різноманітність джерел дає змогу не лише реконструювати перебіг бойових дій на території України в роки Першої світової війни, але й дослідити особливості їх висвітлення у шкільній історичній освіті, визначити ефективні методичні підходи до викладання теми та розробити практичні рекомендації для вчителів закладів загальної середньої освіти.

1.3. Методологічні засади роботи

Методологія дослідження цієї теми має міждисциплінарний характер і поєднує підходи історичної науки та методики навчання історії. Її специфіка полягає в тому, що об’єкт дослідження одночасно належить до історичного змісту (події Першої світової війни на території України) і до педагогічної практики (шкільне викладання цього матеріалу).

Системний підхід дозволяє розглядати вивчення бойових дій як цілісну систему, що включає: зміст історичного матеріалу; навчальні програми та стандарти; підручники; методи й прийоми навчання; результати навчальної

діяльності учнів. Це дає змогу виявити взаємозв’язки між історичною наукою та шкільною практикою викладання.

Компетентнісний підхід відповідає вимогам сучасної шкільної освіти України і передбачає формування в учнів: історичної компетентності; хронологічної та просторової орієнтації; умінь аналізу джерел; критичного мислення. Саме через цей підхід бойові дії 1914–1917 рр. розглядаються не як перелік подій, а як інструмент розвитку учнівських компетентностей.

Діяльнісний підхід передбачає активну участь учнів у навчальному процесі через: роботу з історичними джерелами; аналіз карт, схем бойових дій; виконання практичних завдань; проєктну діяльність.

Історико-генетичний метод використовується для простеження розвитку бойових дій на території України в динаміці (1914–1917 рр.), що дозволяє пояснити причинно-наслідкові зв’язки між військовими кампаніями. Порівняльно-історичний метод дозволяє: порівняти висвітлення бойових дій у різних підручниках; зіставити українську та зарубіжну історіографію; виявити відмінності у підходах до інтерпретації подій. Проблемно-хронологічний метод застосовується для структурування матеріалу за ключовими подіями (Галицька битва, Брусиловський прорив тощо) у їх часовій послідовності та проблемному осмисленні. Історико-джерелознавчий метод передбачає аналіз: мемуарів учасників подій; документальних збірників; візуальних матеріалів; навчальних програм і стандартів.

Педагогічний метод аналізу навчально-методичної літератури застосовується для вивчення: шкільних підручників; методичних посібників; навчальних програм; нормативних документів МОН України. Метод контент-аналізу дозволяє визначити як часто і в якому контексті згадуються бойові дії в Україні; які акценти робляться на подіях Першої світової війни; які терміни та оцінки використовуються. Порівняльний аналіз підручників дає змогу оцінити різні моделі подачі матеріалу: традиційно-описову; компетентнісно орієнтовану; візуально-інтерактивну. У межах дослідження

використовуються елементи методики конструювання навчального процесу: моделювання уроків історії; розробка дидактичних матеріалів; створення практичних завдань на основі джерел; формування навчальних кейсів. Ці методи дозволяють перейти від теоретичного аналізу до практичних рекомендацій для вчителя.

У джерельно-інформаційному відношенні методологічна база спирається на: державні освітні стандарти та навчальні програми; шкільні підручники; історичні документи та мемуари; наукові праці з історії Першої світової війни; методичні розробки з викладання історії.

Отже, методологія дослідження є комплексною та інтегрованою. Вона поєднує історичні, педагогічні та дидактичні підходи, що дозволяє не лише проаналізувати зміст теми бойових дій на території України в 1914–1917 рр., але й оцінити способи її подання у шкільній історичній освіті та запропонувати ефективні методичні рішення для закладів загальної середньої освіти.

РОЗДІЛ 2
ІСТОРИЧНИЙ ЗМІСТ БОЙОВИХ ДІЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

2.1. Україна в планах ворогуючих сторін напередодні протистояння. Співвідношення сил в районі Південно-Західного фронту

Напередодні Першої світової війни українські землі посідали важливе місце у стратегічних планах провідних європейських держав. Україна опинилася на перетині геополітичних інтересів двох ворогуючих блоків – Антанти та Троїстого союзу (згодом Четвертного союзу), що робило її одним із ключових театрів майбутніх воєнних дій.

Для Німеччини Україна мала важливе економічне й стратегічне значення. Німецьке керівництво розглядало можливість відокремлення українських земель від Російської імперії з метою послаблення її військово-політичного потенціалу. Поряд з Україною до сфери німецьких інтересів входили Прибалтика та частина польських територій. Вважалося, що втрата Україною зв’язку з Росією могла стати поштовхом до подальшого розпаду імперії [22, с. 44].

Австро-Угорщина прагнула не лише зберегти контроль над Східною Галичиною, Буковиною та Закарпаттям, а й розширити свої володіння за рахунок Волині та Поділля [43, с. 156-157]. У Відні українські землі розглядалися як важливий напрямок боротьби проти Росії. Австрійські політичні кола вважали, що захоплення частини українських територій дозволить завдати серйозного удару по позиціях Російської імперії та послабити її вплив у Центрально-Східній Європі [6, с. 18].

Водночас Російська імперія ставила за мету приєднання українських земель, які перебували у складі Австро-Угорщини, насамперед Східної

Галичини та Закарпаття. Російський уряд розглядав ці території як частину майбутнього «об'єднання руських земель» та прагнув ліквідувати осередки українського національного руху, що активно розвивалися в Галичині. Волинь і Поділля відводилася роль стратегічного плацдарму для наступальних дій проти Австро-Угорщини [6, с. 18].

Важливість України підтверджувалася також діяльністю розвідувальних служб. Ще до війни на території Російської імперії діяли агентурні мережі Німеччини та Австро-Угорщини, які збирали військову інформацію та проводили розвідувально-підривну роботу. Для підготовки проавстрійськи налаштованих українців у Відні навіть було створено спеціальний навчальний центр – «Центральне відділення Імператорської української добровільної стрілецької школи» [36, с. 29-30].

Окрім політичного значення, Україна мала важливе військово-стратегічне положення. Рівнинний рельєф більшої частини території сприяв проведенню масштабних маневрених операцій, особливо із застосуванням кавалерії. Між Російською та Австро-Угорською імперіями не існувало значних природних рубежів, які могли б суттєво ускладнити наступ військ. Тому саме українські землі розглядалися як головний театр бойових дій між двома імперіями [52, с. 391].

На початку війни на території України було сформовано Південно-Західний фронт Російської армії, а головні сили Австро-Угорщини також були розгорнуті вздовж українського напрямку. Саме тут у 1914 році відбулася одна з найбільших операцій початкового періоду війни — Галицька битва.

Таким чином, напередодні Першої світової війни Україна стала об'єктом територіальних претензій як Центральних держав, так і Російської імперії. Її вигідне географічне положення, значний економічний потенціал і важливе стратегічне значення зумовили те, що українські землі перетворилися на один із головних театрів воєнних дій Східного фронту. Трагедія українського народу полягала в тому, що українці були мобілізовані

до армій обох ворогуючих сторін і нерідко змушені були воювати один проти одного.

Що стосується співвідношення сил у районі Південно-Західного фронту напередодні війни, то австро-угорська армія вважалася найслабшою серед збройних сил п'яти провідних держав Європи. Вона комплектувалася представниками 11 національностей, що населяли двоєдину монархію. Якщо раніше військові частини формувалися за змішаним принципом, то перед війною дедалі більше застосовувався національний підхід. Із 102 полків армії 48 були слов'янськими, з них 9 – українськими. Українці становили близько 8,7 % особового складу австро-угорської армії [58, с. 9-10]. Водночас 75 % офіцерів були німцями за походженням, що ускладнювало управління багатонаціональними підрозділами.

1 серпня 1914 р. Німеччина оголосила війну Російській імперії у відповідь на загальну мобілізацію. На той момент російське командування вже створило два фронти: Північно-Західний проти Німеччини та Південно-Західний проти Австро-Угорщини. Останній простягався територією України більш ніж на 400 км, а його штаб розташовувався в Києві [52, с. 392].

Головнокомандувачем Південно-Західного фронту став генерал-ад'ютант М. І. Іванов, начальником штабу – генерал М. В. Алексєєв. До складу фронту входили 4-та, 5-та, 3-тя та 8-ма армії під командуванням А. Зальци, П. Плеве, М. Рузького та О. Брусилова відповідно. Основний удар мали завдати 3-тя і 5-та армії, щоб розгромити австро-угорські сили та не допустити їхнього відступу до Кракова або за Дністер [1]. На лівому фланзі між Дністром і Прутом діяв Дністровський загін генерала О. Павлова, основу якого складали 47-й Український та 48-й Одеський піхотні полки [20, с. 54].

З початком війни до України були перекинуті війська з Московського та Кавказького військових округів, на базі яких сформували 4-ту і 5-ту армії. Значні кавалерійські сили, зокрема донські, кубанські, терські та кавказькі козацькі частини, були передислоковані до австро-угорського кордону. Саме

вони згодом відіграли важливу роль у стримуванні просування противника на Поділлі [32, с. 18].

Попри офіційну риторику про захист слов'янських народів, значна частина солдатів Російської імперії не усвідомлювала причин війни. Генерал О. Брусилов згадував, що більшість мобілізованих знала лише про вбивство ерцгерцога та конфлікт навколо Сербії, але не розуміла ні політичних причин війни, ні її справжніх цілей [1].

Австро-Угорщина розгорнула проти Росії чотири армії на лінії Сандомир – Перемишль – Станіслав – Чернівці: 1-шу під командуванням В. Данкля, 4-ту М. Ауффенберга, 3-тю Р. Брудермана та 2-гу Е. фон Бем-Ермолі [20, с. 54]. 6 серпня 1914 р. вона офіційно оголосила війну Росії.

Хоча російський Генеральний штаб не мав окремого мобілізаційного плану війни проти Австро-Угорщини, на українських землях уже були зосереджені значні сили Київського та Одеського військових округів. Тут дислокувалися 36 піхотних і 6 кавалерійських дивізій, а також інженерні, понтонні, залізничні та телеграфні підрозділи [16, с. 68]. Завдяки цьому стратегічне розгортання військ відбулося досить швидко. Уже до середини серпня російські армії завершили зосередження в районі Луцьк – Дубно – Проскурів і перейшли в наступ [1].

Оцінюючи стан російської армії напередодні війни, генерал О. Брусилов відзначав як її переваги, так і серйозні недоліки. Піхота була добре забезпечена гвинтівками, однак відчувала гостру нестачу кулеметів. Практично були відсутні міномети, гранати та інші новітні засоби ведення бою. Особливо гострою проблемою став дефіцит боєприпасів [1; 9, с. 179].

Значні труднощі існували й в організації артилерії. Російська армія помітно поступалася супротивникам за кількістю гармат та рівнем підготовки артилерійського командування. Водночас кавалерія залишалася чисельною і боєздатною, хоча не мала достатньої підтримки стрілецьких підрозділів. Особливо відставали повітряні сили: літаків було мало, більшість

із них мала застарілі конструкції, а власне авіабудування майже не розвинулося [1].

Таким чином, російська армія вступила у війну з відносно підготовленим особовим складом, але з істотними проблемами у сфері технічного забезпечення, артилерії, авіації та підготовки вищого командного складу. Реалізація «Великої військової програми», покликаної усунути ці недоліки, мала завершитися лише у 1917 р., тому початок війни в 1914 р. виявився вигіднішим для Центральних держав.

Порівняння військового потенціалу сторін дозволяє зробити такі висновки: Антанта мала перевагу в людських ресурсах, насамперед завдяки Росії, але повільна мобілізація та слабка транспортна інфраструктура зменшували цю перевагу. Німеччина і Франція були краще підготовлені до тривалого нарощування військової потужності, ніж Росія. Найвищого рівня бойової підготовки досягли німецька та французька армії; російська лише розпочала масштабну модернізацію після російсько-японської війни. Найкраще підготовлений вищий командний склад мали Німеччина та Франція. Центральні держави перевершували противників за швидкістю мобілізації та розгортання військ. У забезпеченні артилерією, особливо важкою, лідирувала Німеччина, а також Австро-Угорщина. Російська армія значно відставала від союзників і супротивників за рівнем технічного оснащення. Усі держави активно готувалися до великої війни, але модернізація російської армії ще не була завершена, що створювало перевагу Центральним державам на початковому етапі війни [39].

Отже, напередодні Галицької битви російська армія перебувала в процесі модернізації та реформування, однак значна частина запланованих заходів залишилася нереалізованою через передчасний початок війни.

2.2. Воєнна кампанія 1914 р. на українських землях. Галицька битва

Воєнні дії на українських землях розпочалися 6 серпня 1914 р. на Волині. Ще до офіційного оголошення війни Австро-Угорщиною російській імперії австрійські війська біля Волочиська відкрили вогонь по прикордонних постах і підірвали міст через р. Збруч, не перетинаючи кордону [32, с. 18].

Наступ Південно-Західного фронту розпочався раніше запланованого терміну. Це пояснювалося необхідністю підтримати союзників та полегшити становище російських військ у Східній Пруссії. 1(14) серпня начальник штабу Верховного головнокомандувача М. Янушкевич повідомив командувача фронту М. Іванова про прохання Франції прискорити наступальні дії. Верховне командування наказало перейти в наступ ще до завершення повного зосередження військ [39].

Згідно з директивою від 2(15) серпня, головною метою було завдати поразки австро-угорським військам і не допустити їхнього відступу за Дністер або до Кракова. 4-та і 5-та армії мали наступати з району Любліна і Холма на Перемишль та Львів, а 3-тя і 8-ма армії – з району Рівного і Проскурова на Львів, Перемишль і Галич. Дністровський загін забезпечував лівий фланг фронту [52, с. 392].

Російське командування планувало охопити головні сили противника і оточити їх у Галичині. Австро-Угорщина, своєю чергою, прагнула розгромити 4-ту і 5-ту російські армії в районі Любліна та Холма й вийти в тил Південно-Західному фронту. Основний удар мали завдати 1-ша і 4-та австро-угорські армії між Віслою та Бугом [43, с. 157].

Галицька битва тривала з 6(19) серпня до 13(26) вересня 1914 р. між Віслою та Дністром. Вона включала Люблінсько-Холмську операцію, Галич-Львівську операцію та Городоцьку битву [38, с. 44]. Першими масштабними боями стали зіткнення під Красніком 10–11(23–24) серпня, де 1-ша австро-

угорська армія генерала Данкля завдала поразки 4-й російській армії А. Зальца, змусивши її відступити [27, с. 43].

Одночасно розгорнулася Томашівська битва (битва під Комаровим) між 5-ю російською та 4-ю австро-угорською арміями. Австро-угорським військам вдалося завдати значних втрат російським корпусам і створити загрозу їхнього оточення. Проте через великі втрати та розрив між власними арміями вони не змогли розвинути успіх [14, с. 38]. На південній ділянці фронту ситуація складалася на користь росіян. 3-тя та 8-ма армії успішно просувалися Галичиною. За перші шість днів наступу 3-тя армія просунулася на 90–100 км [22, с. 39]. 8-ма армія генерала О. Брусилова перейшла Збруч, Серет і Стрипу, долаючи опір противника на річці Коропець [42, с. 140].

Особливо важливими стали бої на річках Золота Липа та Гнила Липа. У середині серпня російські війська зупинили контрнаступ 3-ї австро-угорської армії, а згодом перейшли до переслідування. Противник зазнав значних втрат і був змушений відступати до Львова [20, с. 55]. Після триденних боїв на Гнилій Липі австро-угорські війська залишили свої позиції, втративши понад 70 гармат, значну кількість полонених і бойової техніки. Лише під Галичем було вбито до 5 тис. австрійських солдатів та офіцерів [27. с. 44].

21 серпня (3 вересня) 1914 р. російські війська увійшли до Львова, а наступного дня захопили Галич. За спогадами О. Брусилова, населення Львова зустріло російські частини прихильно [1].

Наприкінці серпня австро-угорське командування спробувало організувати контрнаступ, однак у Городоцькій битві зазнало поразки. Російські війська форсували р. Сан і розпочали облогу Перемишля, тоді як 8-ма армія забезпечувала блокаду фортеці та прикривала підступи до Львова [20, с. 56].

До середини вересня австро-угорські війська відступили до річок Вислока, Дунаєць і Бяла. Галицька битва завершилася переконливою перемогою російської армії. За масштабами вона стала однією з найбільших операцій Першої світової війни. На фронті довжиною до 400 км одночасно

діяло близько 1,5 млн військовослужбовців. Російські війська налічували 728 батальйонів (582 тис. осіб), тоді як австро-угорські та німецькі сили – 648 батальйонів (518 тис. осіб). Втрати Австро-Угорщини становили близько 400 тис. осіб (45 % складу армії), з них 100 тис. полоненими. Було втрачено понад 400 гармат. Російські війська втратили близько 230 тис. осіб [9, с. 213-214].

Перемога відкрила російській армії шлях до Карпат і створила передумови для вторгнення в Угорщину. Однак через поразки у Східній Пруссії та тиск союзників російське командування відмовилося від розвитку наступу в Карпатському напрямку й перекинуло основні сили до Варшави для боротьби з Німеччиною.

Попри успіхи, російська армія відчувала гостру нестачу артилерії та боєприпасів. На озброєнні вона мала 7088 гармат, тоді як Німеччина й Австро-Угорщина разом – 14 446, зокрема 996 важких. Уже у вересні 1914 р. нестача снарядів змусила командування тимчасово обмежувати активні операції [39].

Таким чином, Галицька битва стала однією з найважливіших перемог російської армії на початковому етапі війни. Вона призвела до захоплення значної частини Галичини, блокади Перемишля та суттєвого послаблення Австро-Угорщини, яка так і не змогла повністю відновити свою боєздатність до кінця війни.

2.3. Бойові дії у 1915-1917 рр. Брусиловський прорив

До кінця 1914 р. стало очевидно, що війна набуває затяжного характеру. Це змусило обидва військово-політичні блоки активізувати боротьбу за нових союзників. Центральні держави посилили свої позиції завдяки вступу до війни Османської імперії, а згодом і Болгарії, хоча водночас втратили Італію. Антанта ж поступово розширилася до 38 держав-учасниць [14, с. 40].

Підсумки кампанії 1914 р. не принесли вирішального успіху жодній зі сторін. Розрахунки на швидкоплинну війну не виправдалися, тому противники були змушені переглянути свої стратегічні плани. На початку 1915 р. російська армія налічувала 99 дивізій, з яких 46,5 перебували на Південно-Західному фронті. Їм протистояли 83 дивізії Центральних держав, серед яких 41 німецька та 42 австро-угорські [52, с. 394].

Попри численні наради, російське командування не виробило чіткого плану кампанії 1915 р. Як і раніше, передбачалося одночасно вести наступальні дії проти Німеччини та Австро-Угорщини, не визначивши головного напрямку удару.

Натомість Центральні держави після тривалих дискусій вирішили перейти до оборони на Західному фронті та зосередити основні сили проти Росії. Для підтримки Австро-Угорщини на Східний фронт було перекинуто чотири німецькі армійські корпуси [39].

На початку січня 1915 р. армії лівого крила Південно-Західного фронту займали позиції вздовж Карпатського хребта, ведучи бої за контроль над шляхами до Угорської рівнини. Австро-угорське командування активно готувалося до нової кампанії, отримуючи значну допомогу від Німеччини: близько 50 тис. військових у січні та ще 90 тис. навесні. До 6(19) січня зосередження австро-німецьких сил було завершено [54].

9(22)–11(24) січня війська Центральних держав перейшли в наступ на всьому карпатському фронті. Основні удари завдавалися з районів Ужгорода на Самбір та Мукачева на Стрий. Метою було прорватися через Карпати, досягти лінії Перемишль–Стрий, а згодом наступати на Львів [26, с. 358].

У відповідь головнокомандувач Південно-Західного фронту М. Іванов 7(20) січня видав директиву, яка передбачала активні дії російських військ на правому березі Вісли. Планувалося завдати поразки австрійцям, створити загрозу Угорщині та зайняти вигідніші стратегічні позиції [9, с. 217].

Проте наступ австро-німецьких військ призвів до значного загострення ситуації в Карпатах. Особливо запеклі бої точилися за перевали та шляхи до

фортеці Перемишль. Внаслідок сильного тиску противника війська 8-ї армії О. Брусилова були змушені залишити частину карпатських перевалів.

28 січня (10 лютого) Іванов наказав утримувати зайняті позиції та відкинути противника на південь від Карпат. Наступна директива від 25 лютого (10 березня) вже передбачала ширший наступ російських армій у напрямку Ужгорода, Чопа та Хуста [9, с. 219].

Важливим успіхом російської армії стала капітуляція Перемишля в ніч на 9(22) березня 1915 р. У полон потрапили 9 генералів, близько 2500 офіцерів і понад 117–120 тис. солдатів. Росіяни також захопили близько 900 гармат [45, с. 162]. Падіння фортеці стало серйозним ударом по Австро-Угорщині та дозволило вивільнити значні сили для дій у Карпатах.

Однак Карпатська операція загалом не принесла вирішального успіху жодній зі сторін. Австро-угорський план охоплення російського лівого флангу провалився, але й російський наступ не досяг поставлених стратегічних цілей. Бойові дії поступово перейшли у виснажливе фронтальне протистояння.

У цих умовах начальник австро-угорського Генерального штабу Ф. Конрад фон Гетцендорф звернувся до Німеччини з проханням про додаткову допомогу. Німецьке командування погодилося та розробило новий наступальний план, який передбачав потужний удар між Віслою та Бескидами з метою відкинути росіян із Галичини та спричинити загальний відступ російського фронту [42, с. 234].

Для проведення Горлицької операції було створено значну перевагу в силах і засобах. На ділянці прориву біля Горлиці австро-німецькі війська мали близько 126 тис. солдатів, 457 легких і 159 важких гармат, 260 кулеметів та 96 мінометів. Російські війська на цій ділянці налічували лише 60 тис. осіб, 141 легку гармату, 4 важкі гармати та 100 кулеметів, не маючи мінометів взагалі [55].

Наступ розпочався 19 квітня (2 травня) 1915 р. після потужної артилерійської підготовки, яка тривала майже добу. У розвитку операції виділяють три етапи:

– 19 квітня (2 травня) – 23 квітня (6 травня): прорив оборони 3-ї російської армії в районі Горлиці та її відступ до р. Вислока;

– 24 квітня (7 травня) – 30 квітня (13 травня): оборонні бої між Вислокою та Сяном;

– 1(14) травня – 9(22) червня: бої на рубежі Сяну та відступ російських військ за Львів [54].

Попри окремі успішні оборонні дії, які пропонував проводити О. Брусилов, перевага противника в артилерії та живій силі змусила російське командування розпочати загальний відхід на схід.

10(23) травня Італія оголосила війну Австро-Угорщині, що частково стримало подальший розвиток наступу Центральних держав. Проте Горлицька операція тривала 52 дні – з 19 квітня (2 травня) до 9(22) червня 1915 р. – і стала однією з найбільших оборонних операцій Першої світової війни [55].

Втрати російської армії були надзвичайно великими. За свідченням Д. Ллойд-Джорджа, лише за літо 1915 р. вона втратила близько 1,5 млн осіб [2, с. 114]. В окремих селах майже все чоловіче населення призовного віку загинуло на фронті: в одному з наведених ним прикладів із 26 молодих селян загинули 24 [2, с. 315].

Таким чином, Карпатська та Горлицька операції стали важливими етапами кампанії 1915 р. Хоча російські війська досягли значного успіху під Перемишлем, загалом стратегічна ініціатива перейшла до Центральних держав. Горлицький прорив змусив російську армію залишити значну частину Галичини та розпочати масштабний відступ, який супроводжувався великими людськими втратами.

Найважливішою подією кампанії 1916 р. на Східному фронті стала наступальна операція Південно-Західного фронту під командуванням

генерала О.О. Брусилова. Вперше за час позиційної війни було здійснено масштабний прорив оборони противника. Особливість запропонованої Брусиловим тактики полягала в одночасних ударах на кількох ділянках фронту, що не дозволяло противнику зосередити резерви на одному напрямку [1].

У квітні 1916 р. імператор Микола II відвідав Кам'янець-Подільський, де перебував штаб 9-ї армії генерала П. Лечицького. Під час візиту він ознайомився зі станом військ та оглянув новосформовану 3-тю Заамурську піхотну дивізію [1].

Згідно з планами Ставки, головний наступ у літній кампанії 1916 р. мав здійснюватися силами Північного і Західного фронтів, тоді як Південно-Західному фронту відводилася допоміжна роль. Проте на військовій раді в Могильові 14 квітня 1916 р. Брусилов домігся дозволу на проведення власної наступальної операції [15].

До складу Південно-Західного фронту входили 8-ма, 11-та, 7-ма та 9-та армії, які займали 480-кілометрову смугу від Полісся до румунського кордону. Їм протистояли армійські групи Лінзінгена, Бем-Ермолі, Південна армія та 7-ма армія Плянцер-Балтіна [19].

Австро-угорські війська протягом дев'яти місяців укріплювали свої позиції. Оборона складалася з двох-трьох ліній окопів, бетонованих бліндажів, дротяних загороджень, вогнеметів і фугасів. Попри це, російське командування зуміло створити перевагу на напрямках прориву. Загалом фронт мав 40,5 піхотних і 15 кавалерійських дивізій проти 39 піхотних і 10 кавалерійських дивізій противника. На окремих ділянках співвідношення сил на користь росіян досягало 2–2,5 разів у піхоті та до 2,5 разів у важкій артилерії [25, с. 106-107].

4 червня 1916 р. після потужної артилерійської підготовки розпочався наступ. Артилерія вела вогонь від 6 до 45 годин, руйнуючи укріплення супротивника. Завдяки злагодженій взаємодії піхоти й артилерії російські війська досягли значного успіху практично на всьому фронті [34, с. 32].

Найбільших результатів досягла 8-ма армія генерала О. Каледіна на Луцькому напрямку. Уже через три дні було взято Луцьк, а за десять днів війська просунулися на 60 км і досягли річки Стохід [25, с. 107]. Попри потужну оборонну систему з кількома лініями укріплень та численними дротяними загородженнями, російські війська прорвали фронт поблизу сіл Підгайці та Крупів. Після важких боїв 7 червня 1916 р. вони увійшли до Луцька [26, с. 360].

Поразки австро-угорської армії викликали занепокоєння в Берліні та Відні. Для стабілізації фронту до Галичини були терміново перекинуті війська з-під Вердена, італійського та Салонікського фронтів. У другій фазі наступу Брусилов намагався розвинути успіх у напрямку Ковеля, Бродів і Станіслава. Проте Ковель узяти не вдалося, а противник поступово стабілізував оборону.

Попри відсутність остаточного стратегічного успіху, Брусиловський прорив став однією з найвизначніших операцій Першої світової війни. Австро-угорська армія втратила близько 1,5 млн осіб убитими і пораненими, а також 450 тис. полонених і 9 тис. офіцерів. Російські втрати становили близько 500 тис. осіб [15].

У результаті наступу російські війська повернули частину Галичини та всю Буковину, звільнивши близько 25 тис. км² території. Для стримування наступу Центральні держави були змушені перекинути значні сили з інших фронтів. Важливим наслідком операції став вступ до війни на боці Антанти Румунії 28 серпня 1916 р. [34, с. 35].

Хоча операція не була доведена до повного завершення через прорахунки Ставки та пасивність командування інших фронтів, вона стала визначним досягненням військового мистецтва. Брусиловський прорив залишився єдиною великою битвою Першої світової війни, яка отримала назву на честь свого полководця.

Наступальні операції російських військ на українських землях у 1916–1917 рр. мали багато спільного. Попри кращу забезпеченість армії зброєю та

боєприпасами після Лютневої революції, плани російського командування були добре відомі противнику через численні випадки дезертирства й переходу солдатів на бік ворога.

Червневий наступ 1917 р. розпочався 29 червня артилерійською підготовкою військ Південно-Західного фронту. Незважаючи на тривалий обстріл, очікуваного результату досягти не вдалося. 1 липня у наступ перейшли 11-та і 7-ма армії. Противник, заздалегідь знаючи про підготовку операції, відкрив потужний вогонь по російських позиціях біля Конюхів і Зборова. Після тривалих боїв російським військам вдалося прорвати оборону противника, зокрема біля села Конюхи [19].

Певних успіхів досягла і 8-ма армія генерала Л. Корнілова. 10 липня 1917 р. вона захопила Галич, а наступного дня увійшла до Калуша. Проте падіння дисципліни в російській армії призвело до масових безчинств і погромів у захоплених містах [19].

У цей час відбулися зміни у військовому керівництві. О.О. Брусилов був усунений з посади Верховного головнокомандувача, а його місце зайняв Л.Г. Корнілов. Між Корніловим і головою Тимчасового уряду О. Керенським швидко виник конфлікт щодо кадрових призначень і повноважень командування. Протистояння завершилося усуненням Корнілова з посади та його арештом у серпні 1917 р. [33, с. 466].

Літній наступ 1917 р. став останньою великою бойовою операцією російської армії на українських землях у роки Першої світової війни. Події Жовтневого перевороту в Петрограді, початок Української революції та проголошення 20 листопада 1917 р. Української Народної Республіки фактично припинили бойові дії на території України.

Під час війни українці воювали у складі армій двох імперій: близько 250–300 тис. осіб в австро-угорській армії та від 3,5 до 4,5 млн осіб у російській. Вони брали участь у війні за чужі державні інтереси та були зацікавлені в її якнайшвидшому завершенні [15].

Українська Центральна Рада послідовно виступала за припинення війни. Саме УНР першою серед учасників світового конфлікту уклала сепаратний мирний договір із Німеччиною – Брестський мир від 9 лютого 1918 р. Задля захисту від більшовицької агресії Центральна Рада запросила військову допомогу Німеччини та Австро-Угорщини. В обмін Україна зобов'язалася постачати продовольство і сировину.

Таким чином, Перша світова війна стала для України не лише частиною глобального конфлікту, а й передумовою революційних подій та визвольних змагань. Водночас вона стала прологом до громадянської війни 1918–1921 рр., яка визначила подальший розвиток української державності.

РОЗДІЛ 3
МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ БОЙОВИХ 1914-1917 РР. В ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1. Місце теми у чинних навчальних програмах та сучасних шкільних підручниках

Вивчення подій Першої світової війни посідає важливе місце в змісті шкільної історичної освіти України. Особлива увага приділяється висвітленню бойових дій на українських землях, оскільки саме територія України стала одним із головних театрів воєнних дій на Східному фронті. У сучасних навчальних програмах для закладів загальної середньої освіти тема Першої світової війни розглядається в контексті загальноєвропейських подій та їхнього впливу на суспільно-політичний, економічний і культурний розвиток українських земель.

Відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти, вивчення історії спрямоване на формування історичної компетентності учнів, розвиток критичного мислення, уміння аналізувати історичні події та явища, працювати з історичними джерелами й робити самостійні висновки. Тема бойових дій на території України в роки Першої світової війни забезпечує реалізацію цих завдань через вивчення конкретних історичних подій та процесів [4].

У чинних навчальних програмах історії України для закладів загальної середньої освіти питання Першої світової війни вивчаються переважно у курсі історії України 10 класу. Основний зміст теми передбачає ознайомлення учнів із причинами та початком війни, становищем українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій,

діяльністю українських політичних організацій, а також перебігом воєнних дій на території України [3; 8].

Особлива увага приділяється таким подіям, як Галицька битва 1914 р., Карпатська операція 1915 р., Горлицький прорив та Брусиловський прорив 1916 р. Учні повинні знати основні причини, хід і наслідки цих військових операцій, визначати їх місце в загальному перебігу Першої світової війни та оцінювати їх вплив на українське населення [3].

Навчальні програми орієнтують учителя не лише на засвоєння учнями фактологічного матеріалу, але й на формування предметних компетентностей. Зокрема, учні повинні вміти працювати з історичними картами, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки між подіями, характеризувати діяльність історичних діячів, аналізувати історичні документи та порівнювати різні точки зору на історичні події.

Важливим компонентом програмового матеріалу є вивчення наслідків бойових дій для українських земель. Учні мають усвідомити масштаби людських втрат, руйнування господарства, масові переміщення населення, окупаційні режими та загострення національного питання. Особливу увагу приділено становищу українців, які були змушені воювати у складі армій двох ворогуючих імперій – Російської та Австро-Угорської [41].

Зміст сучасних навчальних програм також передбачає використання компетентнісного підходу. Це зумовлює необхідність застосування активних та інтерактивних методів навчання: аналізу історичних джерел, роботи з картографічними матеріалами, виконання дослідницьких і проєктних завдань, проведення дискусій та навчальних дебатів. Такий підхід сприяє формуванню в учнів не лише знань про події війни, а й умінь самостійно аналізувати історичну інформацію [50].

Підручники з історії України, рекомендовані Міністерством освіти і науки України, загалом відповідають змісту навчальних програм та містять достатню кількість текстових, картографічних і візуальних матеріалів для вивчення теми. Разом із тим аналіз навчально-методичного забезпечення

свідчить, що бойовим діям на території України часто приділяється менше уваги, ніж загальнополітичним аспектам війни. Це створює необхідність розширення методичного інструментарію вчителя шляхом використання додаткових історичних джерел, документів, спогадів учасників бойових дій та сучасних цифрових ресурсів.

Отже, тема бойових дій на території України в роки Першої світової війни є важливою складовою шкільного курсу історії України. Її зміст у навчальних програмах спрямований на формування в учнів системного розуміння подій війни, їхнього впливу на українське суспільство та місця України в європейській історії початку XX століття. Водночас реалізація програмових вимог потребує широкого використання сучасних методичних підходів, які забезпечують активну пізнавальну діяльність учнів та розвиток їхніх історичних компетентностей.

Висвітлення бойових дій на території України в роки Першої світової війни є важливою складовою змісту сучасних шкільних підручників з історії України. Аналіз навчальної літератури засвідчує, що автори підручників приділяють значну увагу воєнно-політичним процесам 1914–1917 рр., розглядаючи їх як важливий чинник подальших революційних змін та національно-визвольних процесів в Україні [18; 21; 57].

У більшості сучасних підручників тема Першої світової війни вивчається в контексті становища українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій. Автори наголошують на тому, що Україна опинилася в епіцентрі протистояння двох військово-політичних блоків, а українці були змушені брати участь у війні в складі армій держав, до яких належали їхні землі. Такий підхід дозволяє учням усвідомити особливість становища українського народу в умовах світового конфлікту.

Важливе місце у змісті підручників займає характеристика основних військових операцій на території України. Найбільше уваги приділяється Галицькій битві 1914 р., Карпатській операції 1915 р., Горлицькому прориву та Брусиловському прориву 1916 р. Як правило, подається короткий опис

причин, перебігу та наслідків цих подій, супроводжений історичними картами, схемами бойових дій і статистичними даними. Особливо детально висвітлюється Брусиловський прорив, який розглядається як одна з найуспішніших наступальних операцій Першої світової війни [18, с. 57-58; 21, с. 43-44; 57, с. 68-69].

Аналіз підручників свідчить, що значна увага приділяється не лише військовим аспектам війни, а й її впливу на населення українських земель. Автори розкривають питання окупаційної політики воюючих держав, депортацій населення, біженства, економічних труднощів та людських втрат. Такий підхід сприяє формуванню в учнів розуміння війни як комплексного суспільного явища, що впливало не лише на фронт, але й на повсякденне життя людей.

Водночас аналіз навчальної літератури дозволяє виявити певні недоліки у висвітленні даної теми. Насамперед бойові дії часто розглядаються переважно через призму загального перебігу війни, тоді як регіональний вимір подій представлений недостатньо. У підручниках обмежено висвітлюються події на окремих українських територіях, зокрема на Поділлі, Волині та Буковині, де відбувалися масштабні військові операції та значні соціальні зміни [50].

Крім того, у багатьох підручниках недостатньо використано матеріали особового походження: спогади військовослужбовців, листи учасників війни, щоденники очевидців. Саме такі джерела можуть сприяти формуванню в учнів емоційно-ціннісного ставлення до історичних подій та розвитку навичок критичного аналізу історичної інформації.

Позитивною тенденцією сучасних підручників є широке використання картографічних матеріалів, документів, фотографій та проблемних запитань. Наявність ілюстративного матеріалу допомагає учням краще зрозуміти особливості бойових дій, а система запитань і завдань сприяє розвитку історичного мислення. У новітніх виданнях дедалі частіше застосовуються

компетентнісно орієнтовані завдання, які передбачають роботу з джерелами, порівняння історичних фактів, аналіз причин і наслідків подій [13, с. 22-23].

Разом із тим кількість практичних завдань, пов'язаних безпосередньо з аналізом військових операцій на українських землях, залишається недостатньою. Більшість завдань спрямовані на відтворення фактологічного матеріалу, тоді як дослідницькі та творчі види діяльності представлені меншою мірою. Це зумовлює необхідність доповнення підручникового матеріалу додатковими методичними розробками, історичними документами, інтерактивними вправами та проєктними завданнями.

У сучасних українських підручниках Перша світова війна висвітлюється передусім як протистояння двох військово-політичних блоків – Антанти та Троїстого союзу, із наголосом на загальноєвропейському контексті подій. Значна увага приділяється планам воюючих держав щодо українських земель, а також політиці орієнтацій українських політичних і громадських сил на початку війни [13, с. 23].

Подальший виклад зосереджується на перебігу бойових дій на території України. Серед ключових подій виділяються Галицька битва 1914 р., Брусиловський прорив 1916 р. та участь Українських січових стрільців у воєнних кампаніях. Водночас масштабні руйнування та значні людські втрати на українських землях сприяли активізації громадської ініціативи, особливо в умовах неспроможності державних структур оперативно реагувати на гуманітарні виклики.

У західній історичній науці з другої половини XX ст. відбувся поступовий відхід від традиційної воєнної історії, орієнтованої переважно на аналіз стратегій і тактики. Починаючи з 1960-х рр., дослідники дедалі більше уваги приділяли соціальним процесам: солдатським протестам, революційним рухам, страйкам, благодійності та громадській активності. Із 1990-х рр. особливого розвитку набули культурна та соціальна історія війни, що вплинуло й на переосмислення політичної, дипломатичної та військової історії [61]. У результаті сформувався напрям «нової мілітарної історії», який

акцентує увагу на особистих мотивах учасників війни, суб'єктивних чинниках ухвалення рішень та гуманітарних наслідках бойових дій [94, с. 243].

Дослідження фронтового життя також змістилися від аналізу діяльності військового командування до вивчення повсякденного досвіду солдатів. Науковців почали цікавити умови їхнього життя, фізичний і психологічний стан, адаптація до індустріального характеру війни, а також способи задоволення повсякденних потреб. Солдати й цивільне населення перестали розглядатися лише як виконавці рішень вищого керівництва, а їхні настрої, уявлення та мотивації стали важливими чинниками перебігу воєнних подій [60, с. 193].

З огляду на сучасні методологічні підходи постає питання оновлення змісту шкільних підручників. Поряд із традиційним висвітленням бойових операцій та діяльності Українських січових стрільців доцільно включати матеріали про повсякденний досвід, мотиви та стратегії виживання українців, які воювали у складі російської та австро-угорської армій [61]. Наразі ж військовий досвід вихідців з українських земель здебільшого обмежується інформацією про Українських січових стрільців і статистичними даними щодо мобілізації до армій Австро-Угорщини та Російської імперії [50; 46, с. 11-12].

Наголос на тому, що мільйони українців, поряд із десятками мільйонів людей в інших країнах, були безпосередніми учасниками Першої світової війни, сприяє подоланню уявлення про Україну виключно як об'єкт міжнародної політики та воєнних подій [38, с. 44]. Важливо також показати різноманітність воєнного досвіду населення українських земель, представники якого служили в арміях різних імперій і брали участь у бойових діях на різних фронтах. Не менш значущим є висвітлення впливу війни на процеси емансипації, модернізації та українізації військових формувань, що згодом стало важливим чинником створення національних збройних сил у період Української революції. Обговорення з учнями таких

понять, як патріотизм, громадянська лояльність, вірність та обов'язок, сприяє розвитку поваги до різних життєвих позицій і рішень людей в умовах війни [29, с. 259].

Окремі складнощі у змісті підручників пов'язані з висвітленням суспільного життя в тилу. Розглядаючи економічний розвиток України в роки Першої світової війни, автори переважно акцентують увагу на кризових явищах, які стали передумовами революційних змін [18, с. 57-58; 21, с. 43-44; 57, с. 68-69]. Також згадується евакуація промислових підприємств із прифронтових територій, однак без конкретизації того, які саме виробництва були переміщені [56, с. 128]. Подання воєнної економіки виключно через призму наростання революційної кризи в Російській імперії суттєво обмежує можливості учнів усвідомити особливості функціонування економіки в умовах війни, зрозуміти специфіку економічного розвитку українських земель та вплив господарських процесів на соціальне життя і повсякденний побут населення [28, с. 106].

Отже, сучасні підручники з історії України загалом забезпечують належне висвітлення бойових дій на території України в роки Першої світової війни та відповідають вимогам навчальних програм. Вони розкривають основні військові операції, їх наслідки для українських земель і населення, містять необхідний фактологічний та ілюстративний матеріал. Водночас існує потреба в поглибленні регіонального аспекту теми, розширенні джерельної бази та збільшенні кількості компетентнісно орієнтованих завдань, що сприятиме більш ефективному формуванню історичних знань і вмінь учнів.

3.2. Основні підходи до викладання теми в закладах освіти

Вивчення теми «Бойові дії на території України в роки Першої світової війни» у закладах загальної середньої освіти потребує застосування сучасних

методичних підходів, які забезпечують не лише засвоєння учнями фактологічного матеріалу, а й формування історичної компетентності, критичного мислення та навичок самостійного аналізу історичних подій. Особливість цієї теми полягає в тому, що вона поєднує воєнну історію, політичні процеси, соціальні зміни та долі мільйонів людей, тому її вивчення повинно мати комплексний характер [60, с. 193-194].

Вивчення бойових дій на території України під час Першої світової війни належить до складних тем шкільного курсу історії, оскільки поєднує військово-політичний, соціальний і регіональний виміри. Її методичне опрацювання ґрунтується на сучасних підходах історичної освіти, що спрямовані не лише на засвоєння фактів, а й на формування історичного мислення учнів.

Компетентнісний підхід є базовим у сучасній українській шкільній історичній освіті та закріплений у Державному стандарті освіти [4]. Його реалізація в темі передбачає: формування хронологічної компетентності (учні оперують датами: 1914, 1915, 1916, 1917 рр., Галицька битва, Брусиловський прорив); розвиток просторової компетентності (робота з картами фронтів на території Галичини, Волині, Поділля); формування логічної та аналітичної компетентності (встановлення причинно-наслідкових зв’язків між подіями); розвиток джерелознавчої компетентності (аналіз мемуарів, документів, листівок, карт). Методичний акцент полягає в тому, що учень має не просто знати перебіг бойових дій, а вміти їх пояснити, інтерпретувати та оцінювати.

Проблемно-історичний підхід передбачає подачу матеріалу не як сукупності фактів, а як низки історичних проблем. Основні проблемні питання: Чому територія України стала одним із головних театрів бойових дій? Які стратегічні інтереси мали Антанта і Четверний союз щодо українських земель? Чому Брусиловський прорив став найуспішнішою операцією 1916 року? Якими були наслідки війни для українського населення? Методична реалізація підходу передбачає такі етапи, як постановка проблемних запитань на початку уроку; організація дискусій;

використання навчальних дебатів («Чи можна вважати війну фактором модернізації?») [50].

Джерелознавчий підхід – передбачає активну роботу учнів з історичними джерелами. основними типами джерел в контексті нашої теми можуть бути: мемуари (А. Брусилов та інші військові діячі); документи (накази, карти, статистика втрат); візуальні матеріали (листівки, фотографії, плакати); підручникові фрагменти різних авторів. Методична мета використання даного методу передбачає навчити учнів критично оцінювати інформацію; відрізняти факт від інтерпретації; формувати навички історичної аргументації. Серед прийомів варто обрати «аналіз документа»; «історичний коментар»; «робота в групах з джерелами»; порівняння різних джерел про одну подію [41].

Локально-історичний (краєзнавчий) підхід особливо важливий для теми, оскільки бойові дії відбувалися на значній частині сучасної України. Його особливості – розгляд подій у прив'язці до конкретних регіонів (Галичина, Волинь, Поділля, Буковина); використання матеріалів про локальні бої та окупаційні режими; залучення історії рідного краю. Основні методичні форми: створення міні-проєктів («Перша світова війна в моєму регіоні»); робота з місцевими історичними пам'ятками; екскурсії або віртуальні тури [50].

Картографічний підхід надзвичайно важливий, оскільки тема має виразний воєнно-стратегічний характер, карти є ключовим навчальним інструментом. Основні завдання, які ставляться перед здобувачами освіти: відстеження руху фронтів; аналіз стратегічних операцій (Галицька битва, Луцький прорив); розуміння просторової логіки війни. Методичні прийоми, які застосовуються – робота з контурними картами; нанесення ліній фронту; складання схем бойових операцій; порівняння карт різних етапів війни.

Візуально-інформаційний підхід важливий, адже сучасна методика історії активно використовує візуальні джерела. Засобами візуалізації можуть виступати історичні фотографії; листівки та плакати воєнного часу;

мультимедійні презентації; відеоматеріали та реконструкції. Методична мета використання цього підходу – це підвищення мотивації учнів; розвиток візуального мислення; формування емоційного розуміння історії.

7. Інтерактивний та діяльнісний підхід передбачає активну участь учнів у навчальному процесі. Форми реалізації – рольові ігри («штаб армії», «міжнародна конференція»); дебати; проєктна діяльність; кейс-метод (аналіз конкретних військових операцій). Методичний ефект – учні переходять від пасивного засвоєння до активного конструювання знань [41].

Інтегративний підхід – поєднує знання з різних галузей: історії (військові події); географії (карти фронтів); громадянської освіти (питання війни і людини); літератури (відображення війни в культурі). Методична мета полягає у формуванні цілісного уявлення про Першу світову війну як глобальне явище з локальним українським виміром [49, с. 43-44].

Отже, методичне вивчення бойових дій на території України в 1914–1917 рр. у школі ґрунтується на поєднанні компетентнісного, проблемного, джерелознавчого, краєзнавчого, картографічного, візуального та діяльнісного підходів. Їх інтеграція забезпечує не лише засвоєння фактичного матеріалу, а й формування в учнів історичного мислення, критичного аналізу та розуміння ролі України у світовому конфлікті.

Важливе місце у вивченні теми займає особистісно орієнтований підхід, який враховує індивідуальні особливості, інтереси та навчальні можливості учнів. Для цього можуть використовуватися різнорівневі завдання, творчі проєкти, індивідуальні дослідження та групові форми роботи. Особливої ефективності набуває вивчення історії через людські долі, спогади очевидців, листи військовослужбовців і цивільного населення. Це допомагає учням емоційно сприймати історичні події та краще усвідомлювати їхній гуманітарний вимір [49, с. 47].

Суттєве значення має краєзнавчий підхід, який дозволяє пов’язати загальноісторичні події з історією рідного краю. Учні можуть досліджувати, як події Першої світової війни відбувалися на території їхнього регіону,

вивчати місцеві пам’ятки, військові поховання, архівні документи та матеріали місцевих музеїв. Такий підхід сприяє формуванню національної пам’яті та підвищує інтерес школярів до історії.

Сучасна школа також активно використовує інформаційно-комунікаційний підхід, що передбачає застосування цифрових технологій у навчанні. Мультимедійні презентації, інтерактивні карти, віртуальні музеї, електронні архіви та освітні платформи значно розширюють можливості вивчення теми. Використання цифрових ресурсів сприяє підвищенню мотивації учнів та забезпечує наочність навчального матеріалу [60, с. 194].

Отже, ефективне вивчення теми ґрунтується на поєднанні різних підходів. Їх комплексне використання забезпечує формування у здобувачів освіти ґрунтовних історичних знань, розвиток дослідницьких умінь, критичного мислення та усвідомлення значення подій Першої світової війни в історії України.

3.3. Інтерактивні методи вивчення та розробка дидактичних матеріалів

Інтерактивні методи навчання є одним із найефективніших засобів опрацювання складних історичних тем у закладах загальної середньої освіти. У випадку теми бойових дій на території України в роки Першої світової війни вони особливо важливі, оскільки дозволяють поєднати фактичний матеріал із емоційним переживанням, аналізом джерел і розвитком критичного мислення учнів.

Інтерактивне навчання передбачає організацію освітнього процесу як взаємодії між: учителем і учнями; учнями між собою; учнями та історичними джерелами. Його головна мета – не передача готових знань, а спільне конструювання історичного змісту через активну діяльність. Зокрема, для теми Першої світової війни це особливо важливо, оскільки вона містить: складні військово-стратегічні процеси; суперечливі оцінки подій; значний

масив джерельного матеріалу; сильний гуманітарний аспект (втрати, біженці, окупація).

Одним із найпоширеніших інтерактивних методів у навчанні історії є дискусії та дебати. Навчальна дискусія дозволяє учням аналізувати різні історичні інтерпретації. Прикладами можуть слугувати теми: «Чи можна вважати Брусиловський прорив вирішальною подією війни?»; «Українські землі у війні – поле бою чи політичний ресурс імперій?»; «Війна як фактор модернізації чи катастрофи?». Методика проведення – формулювання проблемного питання; поділ класу на групи з різними позиціями; аргументація з використанням підручника і джерел; підбиття підсумків учителем [61].

Дебати є більш структурованою формою дискусії. Наприклад, темою для дебатів може бути: «Чи принесла Перша світова війна користь українському національному руху?». Особливості методики проведення дебатів є: чіткий розподіл ролей (пропозиція/опозиція); регламент виступів; обов’язкове використання історичних фактів; оцінювання аргументації, а не позиції [12, с.].

Рольові та симуляційні методи дозволяють моделювати історичні ситуації. Прикладами і темами рольових ігор на уроці можуть бути: «Штаб Південно-Західного фронту 1916 року»; «Мирна конференція після Брусиловського прориву»; «Жителі Галичини під час окупації». У методичному відношенні відбувається розподіл ролей (генерали, солдати, цивільні, політики); підготовка коротких позицій; відтворення історичної ситуації; обговорення результатів. Педагогічний ефект такого виду роботи передбачає формування емпатії та розуміння багатоперспективності історії.

Історичні симуляції наближені до стратегічного моделювання. Зокрема, під час опрацювання ситуації «Планування наступу на Луцькому напрямку», здобувачі освіти аналізують карту; визначають ресурси; приймають рішення щодо напрямів удару.

Кейс-метод (метод ситуаційного аналізу) – є одним із найефективніших для військово-історичних тем. Приклад кейсу – «Чому прорив російських військ у червні 1916 р. був успішним, а подальший наступ – менш результативним?». Структура роботи при використанні методу передбачає ознайомлення з описом ситуації; аналіз історичних даних (карти, втрати, накази); формування гіпотез; презентація рішень групами; порівняння з реальними історичними наслідками [24, с. 16].

Робота з історичними джерелами в інтерактивному форматі тут проявляється у спільному аналізі джерел. Формами роботи можуть бути: «історичний документ у групах»; «джерело під мікроскопом»; порівняння різних джерел про одну подію. Наприклад, аналіз уривків мемуарів А. Брусилова або документів про Галицьку битву. При цьому здобувачі освіти визначають автора і контекст; оцінюють достовірність; порівнюють із підручником.

Інтерактивна робота з історичною картою зазвичай застосовується у таких формах: нанесення фронтів у групах; реконструкція наступальних операцій; «карта як головоломка»; цифрові карти (Google Earth, інтерактивні атласи). Навчальний ефект такого способу вивчення нового матеріалу полягає у розвитку просторового мислення, розумінні логіки бойових дій, зв’язку між географією і стратегією.

Досить ефективними при вивченні бойових дій на території України в роки Першої світової війни можуть бути проєктні та дослідницькі методи. Приклади проєктів, запропонованих учителем, можуть бути: «Перша світова війна у моєму регіоні»; «Брусиловський прорив у сучасній історичній пам’яті»; «Повсякденне життя солдатів на фронті». За такого виду роботи виділяються наступні етапи: постановка проблеми; збір інформації; аналіз джерел; презентація результатів.

Досить популярним на сьогодні при викладанні історії у закладах загальної середньої освіти є використання цифрових інтерактивних технологій. основними інструментами виступають мультимедійні

презентації, інтерактивні карти, онлайн-вікторини (Kahoot, Quizizz), відеореконструкції бойових дій. Методичний ефект при цьому передбачає підвищення мотивації, візуалізація складних процесів, індивідуалізація навчання.

Для того щоб інтерактивні методи були результативними, необхідно чітко формулювати навчальні завдання, забезпечувати роботу з автентичними джерелами, поєднувати гру з аналітикою, уникати «ігровості заради гри», здійснювати рефлексію після кожної діяльності.

Отже, інтерактивні методи навчання дозволяють зробити тему бойових дій на території України в 1914–1917 рр. більш зрозумілою, емоційно залученою та аналітично глибокою. Їх використання сприяє формуванню історичного мислення, розвитку компетентностей учнів і переходу від пасивного засвоєння інформації до активного пізнання історії як складного багатовимірного процесу.

Тепер, виходячи із цих методів, розглянемо орієнтовна систему уроків з теми «Громадські гуманітарні організації в Україні у період Першої світової війни».

Урок 1. Початок Першої світової війни та Україна. Тип уроку: вивчення нового матеріалу. Ключові питання: Причини та характер Першої світової війни; Українські землі у планах Антанти і Четверного союзу; Мобілізація населення з українських територій. Очікувані результати: учні пояснюють передумови війни, визначають інтереси великих держав щодо українських земель. Методи і прийоми: робота з історичною картою, аналіз схем «Антанта – Четверний союз», міні-лекція з елементами бесіди. Практичне завдання: Позначити на контурній карті держави-учасниці та напрямки можливих фронтів.

Урок 2. Воєнні дії 1914 року на території Галичини. Тип уроку: комбінований. Ключові події: Галицька битва 1914 р., встановлення фронту в Галичині. Очікувані результати: учні характеризують перебіг бойових дій, пояснюють їх наслідки. Методи: робота з історичними картами; аналіз

документів і спогадів; «історичний коментар». Практичне завдання: Скласти хронологічну таблицю подій Галицької битви.

Урок 3. Воєнні дії 1915 року: відступи та окупація. Тип уроку: вивчення нового матеріалу. Ключові питання: «Великий відступ» російської армії; окупація Галичини та Волині; становище цивільного населення. Методи: робота з історичними джерелами (листування, спогади), метод «живої карти», аналіз фотодокументів. Практичне завдання: Підготувати коротке есе «Життя цивільного населення під час війни».

Урок 4. Брусиловський прорив 1916 року. Тип уроку: комбінований. Ключові події: план і хід наступу, значення прориву, втрати сторін. Очікувані результати: Учні пояснюють значення події у контексті війни. Методи: робота з історичною картою, аналіз військових схем, рольова дискусія («штаб армії»). Практичне завдання: Створити схему «етапи Брусиловського прориву».

Урок 5. Українські військові формування у Першій світовій війні. Тип уроку: урок узагальнення. Ключові питання: Українські січові стрільці, участь українців у російській та австро-угорській арміях. Методи: робота в групах, аналіз історичних джерел і фотографій, метод «порівняльної таблиці». Практичне завдання: Порівняти участь українців у різних арміях.

Урок 6. Наслідки бойових дій на території України (1914–1917 рр.). Тип уроку: узагальнення і систематизація знань. Ключові питання: демографічні та економічні наслідки, руйнування та біженство, вплив на революційні процеси. Методи: кейс-метод, аналіз статистичних даних, дискусія. Практичне завдання: Створити ментальну карту «Наслідки війни для України».

Урок 7. Підсумковий урок (проєктний). Тип уроку: підсумковий / проєктний. Форма: захист мініпроєктів або презентацій. Теми проєктів (на вибір): «Бої на території України у 1914–1917 рр.»; «Брусиловський прорив: стратегія і наслідки»; «Українці у Першій світовій війні». Методи: проєктна діяльність, презентації, взаємооцінювання,

Таким чином, загальними дидактичними підходами системи уроків є: компетентнісний підхід (формування історичної, громадянської та просторової компетентностей); використання історичної карти як базового інструменту; інтеграція письмових, візуальних і цифрових джерел; проблемне навчання та критичне мислення; діяльнісні методи (проєкти, дискусії, кейси).

Досить важливим напрямком роботи при вивчені теми Першої світової війни є позакласна робота, яка дозволяє поглибити знання, сформувати інтерес до історії та розвинути дослідницькі навички учнів. Формами позакласної роботи можуть бути: 1) Історичні гуртки: «Перша світова війна на українських землях»; «Військова історія регіону». Форми роботи: міні-дослідження, підготовка доповідей, робота з архівними матеріалами, історичні екскурсії, краєзнавчі музеї, місця бойових дій (за можливості), меморіальні об’єкти Першої світової війни. Методика: підготовчий інструктаж, робочі завдання під час екскурсії, підсумкове обговорення. 2) Тематичні тижні історії. Приклад: «Тиждень Першої світової війни». Заходи: виставки карт і фотографій, вікторини, кіноперегляди з обговоренням, учнівські презентації, історичні конференції. Формат: учнівські доповіді, презентації досліджень, дискусійні панелі, віртуальні заходи, онлайн-екскурсії, цифрові карти бойових дій, інтерактивні тести та платформи В результаті активного використання позакласного навчання, здобувачі освіти успішно пояснюють хід бойових дій на території України; працюють з історичними картами та джерелами; встановлюють причинно-наслідкові зв’язки; формують критичне мислення; усвідомлюють людський вимір війни

Отже, методика викладання теми повинна поєднувати традиційні та інтерактивні форми роботи, забезпечуючи не лише засвоєння фактів, а й формування історичного мислення. Особливо ефективними є робота з картами, джерелами та проєктна діяльність, що дозволяє учням усвідомити роль українських земель у Першій світовій війні як активного простору історичних подій.

ВИСНОВКИ

У процесі виконання дипломної роботи було здійснено комплексне дослідження методичної складової вивчення бойових дій на території України в період Першої світової війни (1914–1917 рр.) у закладах загальної середньої освіти. Результати дослідження дозволяють сформулювати такі узагальнені висновки.

По-перше, встановлено, що проблема висвітлення бойових дій на українських землях у роки Першої світової війни має складну та багатовимірну історіографічну базу. Вона представлена як фундаментальними історичними працями (зокрема дослідженнями А. Брусилова, О. Реєнта, В. Волковинського, В. Бережинського), так і сучасними методичними розробками, присвяченими викладанню історії України в умовах компетентнісної парадигми освіти. Водночас аналіз наукової літератури засвідчив недостатню інтеграцію історіографічних досягнень у шкільний курс, що зумовлює необхідність удосконалення методичних підходів до викладання теми.

По-друге, доведено, що сучасна нормативна база шкільної історичної освіти (Державний стандарт базової середньої освіти, навчальні програми з історії України та інтегровані курси) орієнтує освітній процес на формування ключових компетентностей, історичного мислення, здатності працювати з джерелами та критично аналізувати історичні події. Це створює сприятливі умови для переосмислення підходів до викладання теми Першої світової війни, зокрема її українського виміру.

По-третє, у ході дослідження встановлено, що традиційна методика викладання теми часто залишається орієнтованою на репродуктивне засвоєння фактологічного матеріалу, що не забезпечує повною мірою формування історичної компетентності учнів. Натомість сучасні методичні

підходи передбачають активне залучення учнів до аналізу історичних джерел, картографічного матеріалу, мемуарної літератури та візуальних джерел, що дозволяє значно підвищити ефективність навчання.

По-четверте, доведено доцільність використання інтерактивних методів навчання під час вивчення бойових дій на території України у 1914–1917 рр. Зокрема, ефективними є рольові ігри, дискусії, аналіз історичних документів, кейс-методи, робота з історичними картами та мультимедійними ресурсами. Їх застосування сприяє розвитку критичного мислення, формуванню навичок аргументації та кращому усвідомленню складності історичних процесів.

По-п’яте, встановлено, що важливим компонентом методичної системи є використання історичних джерел різного типу: документальних матеріалів, спогадів учасників війни (зокрема мемуарів О. Брусилова), регіональних документальних збірників, фотоматеріалів та карт. Їх інтеграція в освітній процес забезпечує наближення учнів до «живої історії» та сприяє формуванню навичок історичного аналізу.

По-шосте, обґрунтовано, що ефективне вивчення теми потребує системного підходу до організації навчального процесу. Запропонована орієнтовна система уроків дозволяє логічно вибудувати послідовність вивчення матеріалу — від передумов війни та стратегічних планів сторін до ключових воєнних операцій (Галицька битва, Карпатська операція, Горлицький прорив, Брусиловський наступ) і завершальних подій 1917 р. Така структура забезпечує цілісне сприйняття історичного процесу.

По-сьоме, доведено доцільність поєднання урочної та позакласної роботи. Позакласні заходи (історичні квести, екскурсії, робота з локальною історією, проєктна діяльність) сприяють поглибленню знань, формуванню інтересу до історії рідного краю та розвитку дослідницьких умінь учнів.

По-восьме, результати дослідження засвідчили, що впровадження сучасних цифрових технологій (інтерактивні карти, презентації, відеоматеріали, онлайн-архіви) значно підвищує мотивацію учнів та

ефективність засвоєння навчального матеріалу. Це відповідає сучасним тенденціям цифровізації освіти та вимогам Нової української школи.

Отже, проведене дослідження підтвердило, що методична складова вивчення бойових дій на території України в період Першої світової війни потребує подальшого розвитку та оновлення відповідно до сучасних освітніх підходів. Найбільш перспективним напрямом є поєднання компетентнісного підходу, інтерактивних технологій навчання, роботи з історичними джерелами та цифрових освітніх ресурсів. Практичне значення роботи полягає в можливості використання її результатів під час підготовки уроків історії України, розробки навчально-методичних матеріалів, а також організації позакласної та гурткової роботи в закладах загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Брусилов А.А. Мои воспоминания. Москва: Воениздат, 1983. 256 с.

2. Буковина в роки Першої світової війни 1914-1918 рр. Документи / Упорядник В.М. Ботушанський. Чернівці: Технодрук, 2014. 356 с.

3. Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ, 2022. 260 с.

4. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti (дата звернення: 25.10.2025).

5. Добржанський О., Старик В. Бажаємо до України. Змагання за українську державність на Буковині (1914-1921 рр.). Документи і матеріали. Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. 512 с.

6. Гальченко С.І. Плани держав Троїстого союзу й Антанти стосовно України напередодні Першої світової війни. *Перша світова війна й Україна (до 100-річчя початку Великої війни):* тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю, Київ–Черкаси, 25–26 вересня 2014 р. / редкол.: В.А. Смолій та ін. Київ: Інститут історії України, 2014. С. 18-20.

7. Жванко Л. М. Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914 – 1918 рр.): монографія; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Харків: ХНАМГ, 2010. 360 с.

8. Історія України. Всесвітня історія. 6-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Наказ МОНУ від 03.08.2022 №698. URL: www.mon.gov.ua (дата звернення: 22.10.2025).

9. Перша світова війна 1914-1918 рр. і Україна: мовою документів і свідчень / Упор. В. Шевченко; [ред. кол. В.А. Смолій (голова), О.П. Реєнт (відповідальний редактор) та ін.]. Київ: «Видавництво «Кліо», 2015. 800 с.

10. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти. Постанова КМУ від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: www.mon.gov.ua (дата звернення: 20.10.2025).

11. Світова війна у поштових листівках (з колекції Івана Снігура). Чернівці: Зелена Буковина, 2008. 135 с.

2. Література

12. Безена І., Карпань І. Трансформації змісту шкільної історичної освіти: вивчення подій та суспільного розвитку. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2023. Вип. 66. С. 11–16.

13. Безена І. Шкільний підручник з історії: від ідеї до готового продукту. *Наукові записки Центральноукраїнського педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Педагогіка.* 2023. №209. С. 20-26.

14. Бережинський В.Г. Україна в роки Першої світової війни. Київ: Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних сил України, 2001. 90 с.

15. Брусиловський прорив: наслідки для історії та геополітики України. URL: https://61000.com.ua/brusylovskyj-proryv-naslidky-dlya-istoriyi-ta-geopolityky-ukrayiny/ (дата звернення: 20.03.2026)

16. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. Історичні нариси. У 2-х кн. Кн. 2 /[уклад. О. Реєнт]. Київ : Кліо, 2020. 784 с.

17. Віднянський С. В. Перша світова війна як прояв кризи європейської цивілізації та її вплив на народи Центрально-Східної Європи. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна : зб. наук. праць Київ: ТОВ «Видавництво КЛІО», 2015. 784 с

18. Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2018. 256 с.

19. Воєнні дії на території України в 1914-1917 рр. Бойовий шлях легіону Українських січових стрільців. URL: https://kmkoledg.lcloud.in.ua/lesson?thema_id=1544%7C1%7C1%7C4 (дата звернення: 21.04.2026)

20. Волковинський В.М. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ: Інститут Історії України, 2004. Вип. IV. С. 52–69.

21. Гісем О.В., Мартинюк О.О. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Ранок, 2018. 240 с.

22. Головченко В.І., Солдатенко В.Ф. Українське питання в роки Першої світової війни: монографія. Київ: Парламентське видавництво, 2009. 448 с.

23. Гупан Н. Здобутки та проблеми українського історичного підручникотворення у контексті сучасної російсько-української війни. *Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.) / Запорізький національний університет. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. С. 67–71.

24. Гуцало Л., Горпинич О. Карикатури і меми на уроках історії під час вивчення Першої світової війни 1918–1918 рр. *Матеріали Третього всеукраїнського науково-методичного семінару «Методика використання історичних джерел в процесі підготовки і написання наукових робіт здобувачами вищої освіти»*: Збірник наукових праць. 2023. Вип. 2. С. 15-19.

25. Дем'янюк О.Й. Бойові дії військ Південно-Західного фронту на ковельському напрямку влітку 1916 р. *Військово-науковий вісник*. 2014. Вип. 22. С. 105–116.

26. Дем'янюк О.Й. Перша світова війна на волинському Поліссі. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина з глибини століть*:

Наук. зб.: Вип. 28: Матер. XXVIII Волинської обл. істор.–краєзн. наук. конф. Луцьк: МП «Пульс», 2008. С. 357–361.

27. Дем'янюк О.Й. Розгортання бойових дій на території Волинської губернії у 1915 р. *Військово-науковий вісник.* 2013. Вип. 20. С. 40–51.

28. Дудко О. Між історіографією і дидактикою: Перша світова війна у шкільних підручниках з історії України. *Історія, пам'ять, політика. Збірн. статей.* Упор. Г. Касьянов. О. Гайдай. Київ: Інститут історії України НАН, 2016. С. 101–111.

29. Желіба О. Перша світова війна в програмах з історії українських шкіл. *Перша світова війна в долях народів Європи та світу.* Ніжин: НДУ імені Гоголя, 2014. С. 258-269.

30. Золотарьова К. Використання мультимедійних технологій на уроках історії у закладах середньої освіти. *Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.) / Запорізький національний університет. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. С. 233–239.

31. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін. ; упоряд. Б. Якимович. [4-те вид., змін. і доп.]. Львів : Світ, 1992. 712 с.

32. Кліщинський П.В. Військові дії на території Правобережної України в серпні 1914 р. та їх наслідки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія.* Вип. 42. Збірник наукових праць / За заг. ред. О. А. Мельничука. Вінниця: ВДПУ, 2022. С. 17-24.

33. Кліщинський П.В. Луцький прорив 1916 р.: суть на наслідки. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: Зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів [Електронний ресурс]: Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2026. Вип. 25. С. 23–26.

34. Кравець А. Брусиловський прорив. *Українське державотворення: проблеми і сучасність*: темат. зб. наук. пр. Луцьк, 2014. Вип. 9. С. 30–37.

35. Кравець А., Казмірчук О. Південно-Західний фронт в період Першої світової війни. *Літопис Волині.* 2023. № 28. С. 11–15.

36. Куліних І.М. Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914). Київ: АН УРСР, 1971. 216 с.

37. Лазарович М., Лазарович. Н. Українські січові стрільці у фронтових умовах другої половини 1914 – початку 1915 року. М. Лазарович, Українська наука : минуле, сучасне, майбутнє : щорічник : у 2-х ч. за ред.; редкол.: С. В. Адамович, В. Я. Брич, О. Є. Гомотюк [та ін. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. Вип. 19 ; Ч. 1. С. 225-236.

38. Мазнюк В. Сповідь великої політики: матеріали до уроку на тему «Перша світова війна». *Історія в школах України.* 1998. № 1. С 43-46.

39. Мельник І. Мобілізація і початок Великої війни. URL: https://zbruc.eu/node/25107 (дата звернення: 08.12.2025).

40. Методичні аспекти використання мультимедійних презентацій на уроках історії. URL: http://www.negrovetska-zosh.uz.sch.in.ua/sklad_shkiljnogo_kolektivu/direktor_ta_administraciya/storinka_zastupnika_direktora_z_navchaljno-vihovnoi_roboti-voron_mikoli_yurijovicha/metodichni_aspekti_vikoristannya_muljtimedijnih_prezentacij_na_urokah_istorii/ (дата звернення 12.05.2026).

41. Методичні рекомендації щодо викладання історії, громадянської освіти та правознавства у 2025/2026 н.р. URL: https://www.schoollife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-vykladannya-istoriyi-gromadyanskoyi-osvity-ta-pravoznavstva-u-2025-2026-n-r/ (дата звернення 28.04.2026).

42. Мороз П., Мороз І. Особливості використання фотодокументів при вивченні історії в школі. *Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції

(м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.) / Запорізький національний університет. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. С. 128–132.

43. Науменко А.О. Бойові дії на Поділлі і Буковині під час Першої світової війни. *Воєнна історія Поділля і Буковини*: матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25–26 листопада 2009 р. м. Кам'янець-Подільський. Київ: Центральний музей Збройних Сил України, 2009. С. 156–165.

44. Папенко Є. Українські січові стрільці: присяга на вірність АвстроУгорщини чи боротьба за українські державні інтереси. *Етнічна історія народів Європи.* Випуск 39. 2013. С. 102−107.

45. Патер І. Перемишль і Перемишльщина під час російської окупації у березні-червні 1915 року (За матеріалами ЦДІА України у Львові). *Перемишль і Перемиська земля протягом віків*: Зб. наук. пр. і матеріалів міжнар. наук. конференції. 24 – 25 червня 1994 р., Перемишль. / Під ред. С. Заброварного. Перемишль – Львів, 1996. С. 159-168.

46. Пащенко Д. Патріотичне і національне виховання – складові становлення громадянина. *Шлях освіти.* 2002. № 1. С. 9–14.

47. Події 1917 р. Отримання знань дистанційна підтримка освіти школярів. URL: https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/2702 (дата звернення: 08.04.2026).

48. Пометун О. Візуальні джерела у підручнику з історії як засіб розвитку критичного мислення учнів. *Проблеми сучасного підручника.* 2020. Вип. 24. С. 241–255.

49. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.

50.Пометун О., Гупан Н. Якою бути шкільній програмі з історії України. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/710792/2/%D0%B0.pdf (дата звернення 28.04.2026).

51. Про використання відеоматеріалів на уроках історії. URL: https://www.historyua.com/2018/07/28/pro-vykorystannya-videomaterialiv-na-urokah-istoriyi/ (дата звернення 13.05.2026).

52. Свириденко Ф.Ю. Південно-Західний фронт російської імператорської армії в Першій світовій війні. *UNIVERSUM.* 2024. №15. С. 391–397.

53. Соколовська Т. П. Мультимедійні презентації – гідна альтернатива електронному підручнику. Інститут педагогіки НАПН України. URL: http://ipvid.org. ua/upload/iblock/2d3/2d3207cd5bced641db908581ed44c7e5.pbf (дата звернення 12.05.2026).

54. Строков О. Відступ російської армії з Галичини 1915 р. URL: https://www.ji.lviv.ua/n75_texts/Vidstup_ros_armii_z_Halychyny.htm (дата звернення 12.05.2026).

55. Україна в роки Першої світової війни (1914-1918 рр.). URL: https://vseosvita.ua/lesson/ukraina-v-roky-pershoi-svitovoi-viiny-1914-1918-rr-64210.html (дата звернення 13.05.2026).

56. Харлан О. Д. Перша світова війна в сучасній українській літературі: особливості осмислення. *Закарпатські філологічні студії.* 2023. Вип. 29. С. 322–326.

57. Хлібовська Г., Крижановська М., Наумчук О. Історія України. Рівень стандарту: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2023. 292 с.

58. Чернега А. П. Україна у вогні Першої світової війни (1914-1918 рр.) А. П. Чернега. *Журнал східноєвропейського права*. 2014. № 7. С. 9−17.

59. Ягупова А.О., Яновська Л.В. Роль мультимедійних технологій під час викладання історії в закладах загальної середньої освіти. *Інноваційна педагогіка.* 2022. Вип. 47. С. 86–89.

60. Якимчук О.І. Компетентнісний підхід в освіті: українські реалії. Мультиверсум. *Філософський альманах.* 2020. Вип. 2. С. 193–206.

61. Яковенко Н. Нова доба – нові підручники. Про потребу дискусії над підручниками з історії України. URL: http://www.prev.novadoba.org.ua/history/data/development/yakovenko.rtf. (дата звернення 28.04.2026).